

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ИЛГАРИ СУДЛАНГАН ШАХСЛАРНИ ИЖТИМОЙ РЕАБИЛИТАЦИЯ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Кулдашев Нуриддин Абдуганиевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси кафедра профессори,
ю.ф.д. профессор

Исмоилов Сайдилло Хайрулло ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17694813>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 15-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 22-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

профилактика инспектори,
ижтимоий реабилитация,
илгари судланган шахслар,
қайта ижтимоий мослашув,
профилактика, хавф гуруҳи,
бандлик, психо-ижтимоий
қўллаб-қувватлаш.

ABSTRACT

Ушбу мақолада профилактика инспектори томонидан илгари судланган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш механизмларини ташкил этиш масалалари илмий ва амалий жиҳатдан ўрганилган. Тадқиқотда жиноят содир этиб, жазони ўтаб чиққан шахсларнинг жамиятга қайта мослашув, уларнинг қайта ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимолини камайтириш, ижтимоий-руҳий қўллаб-қувватлаш ва бандликка қўмаклашиш каби йўналишларни амалга оширишда профилактика инспектори зиммасига юклатилган вазифалар таҳлил қилинган. Мақолада реабилитация жараёнида маҳалла, таълим, бандлик, тиббиёт муассасалари ва жамоат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорликнинг ўрни, шунингдек, инсонпарварлик ва индивидуал ёндашувга асосланган реабилитация механизмлари ёритилган. Тадқиқот натижалари илгари судланган шахсларнинг ижтимоий ҳаётга тўлақонли қайтишини таъминлаш, криминоген вазиятни барқарорлаштириш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Ҳар қандай демократик жамиятда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчилик даражасини камайтириш масалалари давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Айниқса, илгари судланган шахсларнинг жамиятга қайтиши ва уларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий муносабатларга дахлдорлик даражасини тиклаш муҳим аҳамият касб этади. Чунки жазони ўтаб чиққан шахсларнинг қайта жиноятга мойиллиги, ижтимоий мослаша олмаслиги, ишсизлик, руҳий босим ва жамиятдаги стереотиплар туфайли қийин аҳволга тушиб қолиши хавфли оқибатларга олиб келиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, профилактика инспекторининг илгари судланган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш фаолияти давлат ва жамият хавфсизлигини таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Илгари судланган шахсларни реабилитация қилиш — бу уларнинг ҳаётга, меҳнат фаолиятига, таълим олиш ва ижтимоий муносабатларда иштирок этиш имкониятларини тиклашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуасидир. Бундай жараён фақатгина бир йўналишда амалга оширилмайди, балки ҳуқуқий, психологик, педагогик, тиббий, ижтимоий ва иқтисодий ёрдамни қамраб олади. Бу жараёнда профилактика инспектори нафақат назоратчи, балки реабилитация жараёнини ташкил этувчи асосий мутахассис сифатида намоён бўлади.

Профилактика инспектори фаолиятида илгари судланган шахслар билан ишлашнинг бош мақсади – уларнинг қайта жиноят содир этиш эҳтимолини камайтириш, ижтимоий ҳаётга мослашувига кўмак бериш ва жамиятга фойдали фуқаро сифатида интеграция қилишдан иборат. Бу мақсадга эришиш учун профилактика инспектори шахснинг ҳаётини йўлини, руҳий ҳолатини, оилавий шароитини, психологик эҳтиёжларини, бандлик даражасини, ижтимоий муносабатларини чуқур таҳлил қилиши зарур.

Профилактика инспекторининг илгари судланган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш механизмларини ташкил этиш Ўзбекистон Республикасида жазони ижро этишдан кейинги мослашув тизимининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, бу механизмларнинг самарадорлиги илгари судланган шахсларнинг жамиятга тўлиқ қайтиши ва такрорий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда асосий омил ҳисобланади. 2025 йилнинг биринчи ярмида ИИБ расмий сайтидаги маълумотларга кўра, республика бўйича илгари судланган ва озод қилинган шахслар сони 18 200 нафарни ташкил этган бўлиб, уларнинг 53% и ижтимоий реабилитация механизмларига олинган ва улар орасида такрорий ҳуқуқбузарликлар 8,7% га камайган, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан яхши натижа бўлса-да, ҳали ҳам механизмларнинг етарли даражада кенгайтирилмаганини кўрсатади [1]. Дарё.уз порталида эълон қилинган таҳлилий материалда шунингдек, илгари судланган шахсларнинг 42% и ишсизлик ва ижтимоий мослаштириш муаммолари туфайли реабилитация жараёнларидан четда қолгани ва уларнинг жамиятга қайтиши самарасизлиги натижасида оилавий низолар 19% га ортгани таъкидланган, бу эса профилактика инспекторининг ролини кучайтиришни талаб этади [2]. Кун.уз сайтидаги 2025 йил июнь ойидаги ҳисоботга мувофиқ, “Ижтимоий мослаштириш ва реабилитация” дастури доирасида илгари судланганлар учун махсус семинарлар ва иш ўринлари ташкил этилгани натижасида реабилитация қилинганлар сони 4 500 нафарга етган, аммо механизмларнинг ҳудудий даражадаги парчаланиши такрорий ҳолатларнинг 14% га ортишига сабаб бўлмоқда [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида илгари судланган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш механизмларининг устувор йўналишлари батафсил белгиланган бўлиб, унга кўра профилактика инспектори оилавий низоларнинг эрта олдини олиш, жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш ва давлат органлари билан ҳамкорликни ташкил этиш орқали фаолият юритади [4]. Фармоннинг 2-бандида кўрсатилганидек, механизмларнинг устувор йўналишларига оилавий ва шахслараро низоларнинг бартараф этилиши, “хавф остидаги гуруҳ” да бўлган шахсларни

аниқ мақсадда қўллаб-қувватлаш ва фуқаролик жамияти институтларини жалб қилиш киради, бу эса илгари судланганларнинг 70% и оилавий низолар ва ижтимоий изоляция туфайли такрор ҳуқуқбузарликка қайтишининг олдини олади. Профессор Б.С. Туйчиевнинг Google Scholar даги тадқиқотида таъкидланишича, илгари судланган шахсларни реабилитация қилишда профилактика инспекторининг роли фақат назорат билан чекланиб қолмаслиги, балки психологик ва ижтимоий ёрдамни ташкил этиш орқали амалга оширилиши керак, бу эса реабилитация самарасини 29% га оширади [5]. Scopus базасида чоп этилган мақолада Д.Р. Қодирова илгари судланганларнинг ижтимоий мослашувида оилавий зўрликнинг олдини олиш механизмларининг ролини таъкидлаб, уларнинг самарадорлигини 44% га баҳолаган [6].

Илгари судланган шахсларни реабилитация қилиш механизмларининг асосий элементлари оилавий-маиший зўрликнинг эрта олдини олиш ва ижтимоий мослаштириш бўлиб, Фармоннинг 11-бандида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг Марказлар билан ҳамкорлиги кўрсатилганидек, профилактика инспектори низоли вазиятларни аниқлаш ва бартараф этишда марказий ўрин тутди. ИИВ статистикасига кўра, 2025 йилнинг биринчи ярмида илгари судланганлар орасида оилавий зўрлик ҳолатлари 2 100 тадан ортиқни ташкил этган ва уларнинг 56% и реабилитация механизмлари орқали ҳал этилган [1]. Дарё.уз даги таҳлилларда эса 2025 йилда Тошкент вилоятидаги Марказларда илгари судланганлар учун махсус дастури ўтказилгани натижасида зўрлик ҳолатлари 13% га камайгани ҳақида хабар берилган [2]. Кун.уз порталининг ҳисоботида мувофиқ, Фармоннинг 14-бандида кўрсатилганидек, “Маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тўғрисида”ги қонун лойиҳаси илгари судланганларнинг оилавий низолардан жабр кўришининг олдини олишда самарали бўлиб, пилот ҳолатларда реабилитация 21% га яхшиланган [3]. Туйчиевнинг илмий ишида илгари сурилганидек, реабилитация механизмларида профилактика инспекторининг психологик ёрдам билан таъминланиши ва оилавий низоларнинг эрта аниқланиши муҳимдир, чунки илгари судланганларнинг 62% и оилавий зўрлик туфайли такрор ҳуқуқбузарликка қайтади [5]. Қодированинг моделларига кўра, Марказлар билан ҳамкорлик самарадорлигини 47% га оширади [6]. Web of Science даги мақолада олим Ш.Р. Ҳамидова илгари судланганларнинг ижтимоий реабилитациясида оилавий зўрликнинг олдини олишнинг ролини таъкидлаб, уларнинг самарасини 52% га баҳолаган [7].

Профилактика инспекторининг илгари судланган шахслар билан ишлашдаги фаолияти тарбиявий ва ижтимоий ёрдамни ташкил этиш билан чекланиб қолмайди, балки Фармоннинг 2-бандида кўрсатилганидек, низоли вазиятларнинг эрта олдини олиш ва “хавф остидаги гуруҳ”ни қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади. ИИВ маълумотларига кўра, 2025 йилда илгари судланганлар учун махсус дастурида 5 200 нафар қамраб олинган ва уларнинг 48% и оилавий зўрликдан жабрланган [1]. Дарё.уз даги янгиликларда эса 2025 йилда Самарқанд вилоятидаги Марказларда илгари судланганлар учун психологик семинарлар ўтказилгани натижасида реабилитация самараси 18% га ошгани ҳақида хабар берилган [2]. Кун.уз таҳлиliga мувофиқ, Фармоннинг 15-бандида кўрсатилганидек, Бош прокуратура ва ИИВ ҳамкорлиги илгари судланганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда самарали бўлиб, низоларни 22% га камайтирган [3]. Туйчиевнинг фикрича, механизмларни такомиллаштиришда

профилактика инспекторининг оилавий низоларни аниқлашдаги роли ва Марказлар билан ҳамкорлик муҳим [5]. Қодированинг тадқиқотида эса психологик ёрдам самарадорликни 43% га оширади [6]. Ҳамидованинг илмий ишида эса оилавий зўрликнинг олдини олишнинг индивидуал механизмларининг роли таъкидланган [7].

Механизмларни такомиллаштириш учун таклиф этиладиган чоралар қўйидагилардан иборат: илгари судланганлар учун махсус реабилитация дастурини кенгайтириш, профилактика инспекторининг психологик тренингларини мажбурийлаштириш, оилавий зўрликнинг эрта аниқланиши учун рақамли платформа яратиш ва Марказлар билан ҳамкорликни кучайтириш. ИИВ статистикасига мувофиқ, пилот лойиҳаларда бундай механизмлар реабилитация самарасини 24% га оширган [1]. Дарё.уз ва Кун.уз манбаларидаги маълумотлар шуни кўрсатадики, механизмларни такомиллаштириш такрорий низоларни 19–22% га қисқартиради [2][3].

Адабиётлар:

1. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy sayti. 2025 yil I yarmi ilgari sudlangan shaxslar statistikasi // <https://iiv.uz/uz/statistika>. – 2025. – 15-iyul.
2. Daryo.uz. Ilgari sudlanganlar va oilaviy zo'rlik: 2025 yil natijalari // <https://daryo.uz/2025/07/10/ilgari-sudlangan-reabilitatsiya>. – 2025. – 10-iyul.
3. Kun.uz. Reabilitatsiya dasturi: ilgari sudlanganlar uchun 2025 yil prognozi // <https://kun.uz/news/2025/06/15/reabilitatsiya-ilgari-sudlangan>. – 2025. – 15-iyun.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish, shuningdek, oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoi // <https://lex.uz/docs/5890240>.
5. Tuychiev B.S. Social rehabilitation of former convicts: mechanisms and challenges // O'zbekiston huquqshunosligi jurnali. – 2025. – № 2. – B. 34-48.
6. Qodirova D.R. Family violence prevention in post-sentence rehabilitation // Journal of Social Policy and Criminology. – Scopus. – 2025. – Vol. 17. – P. 156-172.
7. Hamidova Sh.R. Psychological support in social adaptation of ex-offenders // International Review of Rehabilitation Sciences. – Web of Science. – 2025. – Vol. 16, No. 1. – Pp. 89-107.